

Kun kaikki menee pieleen

Arvio teoksesta Keskisarja, Teemu. *Hattujen sota*. Kustannusosakeyhtiö Siltala. 2022. 271 s. ISBN 978-952-388-054-2.

Petri Karonen

Historioitsija Teemu Keskisarja on jo aiemmin kunnostautunut sotahistoriaa käsittelevillä teoksillaan. Tällä kertaa hän on ottanut käsittelyyn Ruotsin ja Suomen historian ”vähiten tutkitun sodan”, hattujen sotana tunnetun vuosina 1741–1743 käydyin Ruotsin ja Venäjän välisen konfliktin. Sota sai nimensä alun perin valtiopäiväpuolueeksi syntyneiltä ranskalaismyönteisiltä ja Venäjälle parikymmentä vuotta aiemmin menetettyjen alueiden palauttamista vaatineilta hatuiksi kutsuuilta ylempien säätyjen (ennen muuta aateliin ja porvaristoon kuuluneiden) edustajilta. Heidän aloittamansa revanssisota päättyi hyökkääjän kannalta häpeällisesti sotilaalliseen, poliittiseen ja väestökatastrofiin.

Keskisarjan havainto mainitun fiaskon tutkimuksen vähäisyydestä on oikea. Ruotsin ja Suomen tieteellisten kirjastojen tietokantojen selailu ei juuri tuota sellaisia julkaisuja, joita Keskisarja ei olisi jollain tavalla ottanut teoksessaan huomioon. Esimerkiksi Ruotsin kansalliskirjaston *LIBRIS*-tietokanta antaa enemmän hakutuloksia aikalaisteksteiksi katsottaviin virallisiin kuulutuksiin, mukana olleiden muisteluksiin tai päiväkirjoihin kuin varsinaisiin tutkimuksiin. Kirjoittaja tuntee ja hyödyntää oivaltavalla ja itselleen tyypillisellä iskevällä tavallaan olemassa olevia julkaisuja. Tosin hänen viittauskäytäntönsä on varsin säästeliäs ja kirjallisuuden käyttö on osin epätasaista, sillä osaan keskeisistä tutkimuksista viitataan vain joissain kohdissa, vaikka ne käsittelevät useampaa teeman kannalta keskeistä aihepiiriä.

Joitakin kirjallisuusaukkoja tekstiin on silti jäänyt, niistä kenties merkittävin koskee sinänsä varsin värittynyttä ja jopa kaunaista A. R. Cederbergin *Suomen historia vapaudenajalla* -teosta (1942). Samaan tapaan kuin nyt Keskisarja myös Cederberg hyödynsi yleisesityksessään alkuperäisaineistoja varsin kattavasti. Leif Dannertin (1943) väitöskirja sisältää kiintoisia tietoja ruotsalaisten joukkojen sijoittumisesta ja määristä hattujen sodan aikanakin. Pekka Toivasen laadukas *Lappeenrannan historia* (1979) olisi tuonut vielä lisää lisätietoa Lappeenrannan murskatappiosta samoin kuin uumajalaisen sotahistorioitsija Martin Hårdstedtin artikkeli (2003) samasta taistelusta.

Viipuria käsittelevään jaksoon olisi löytynyt sekä vanhaa että tuoretta kirjallisuutta aikalaistekstien rinnalle.

Hattujen sodasta ja sen jälkiselvittelyistä on laadittu lisäksi joitakin kiintoisia oppinnäytteitä kuten teoksessa keskiöön nousevasta Carl (Charles) Emil Lewenhauptista (Ahlfors 2001), sodan jälkeisistä oikeudenkäynneistä (Vuorensola 1979), paikallisista olosuhteista muualla kuin itärajalla (Sjöblom 2009) sekä vuosien 1742–1743 valtiopäivillä katastrofista käydyistä säätyjen keskusteluista (Mikkonen 2006). Erityisesti nykyisin myös vapaasti verkossa lähdejulkaisuinä ilmestyneiden valtiopäiväaineistojen hyödyntäminen olisi tuonut lisää syvyyttä muuten oivalliseen sodan syntipukkien rankaisemista käsittelevään osioon. Ruotsissa hattujen sotaan liittynyt rauhankriisi alkoi näin jo ennen kuin sotaa oli saatu päätökseen, sillä vasta elokuussa 1743 solmittu Turun rauha sinetöi Ruotsin uudet aluemenetykset ja kansallisen nöyryytyksen. Muutoin Keskisarja on käyttänyt monipuolisesti aikalaislähteitä.

Teos kattaa koko sodan kaaren, valmistautumisesta sotimiseen ja lopulta jälkivaikutuksiin, mutta sen erityisenä tehtävänä on pureutua sodan keskivaiheen tärkeimpiin tapahtumiin ja aikalaistoimijoihin.

Revanssisodasta tyylitellen

Ruotsissa esiintyi 1720- ja 1730-luvulla runsaasti revanssihenkeä katkeraan tappioon päättyneen suuren Pohjan sodan (1700–1721) jäljiltä. Ruotsissa mielittiin saada takaisin Venäjän tuolloin valloittamat Ruotsin itäiset osat. Lisäksi toivottiin itänaapurin heikkenemistä: suhdanteiden haistelussa oltiin päästy jo pitkälle 1730-luvun lopulla. Tuolloin suunniteltiin muun muassa Venäjän ahdistamista kahden rintaman sotaan siten, että Ruotsin apuna olisi Turkki. Samaan aikaan Ruotsia jo aiemmin usein avustanut Ranska lupautui maksamaan apurahoja sotimisesta. Keskisarja käy tiivistä läpi epärealistisiksi osoittautuneet suunnitelmat ja sotaa (hyvin heikosti) valmistelleet toimenpiteet. Niistä keskeinen oli manööveri, jossa Ruotsin puoleisesta valtakunnasta siirrettiin hyökkäyssotaan valmistautumaan lähes 10 000 miestä jo valmiiksi köyhään, kulkutautien ja katovuosien runtelemaan Suomeen. Uudet ruokittavat joukkoyksiköt lähes tuplasivat Suomen suuriruhtinaskunnan vakinaisesti sijoitettujen sotilaiden määrän. Suomenlahdelle purjehti myös voimakas laivasto-osasto, joka oli kenties Ruotsin vahvin osa, jota venäläisetkin aidosti pelkäsivät. Kulkutaudit veivät kuitenkin suuren osan hyökkääjän voimasta ennen kuin laukaustakaan ehdittiin ampua, mutta edes Venäjän ja Turkin syyskesällä 1739 solmima rauha ei tahtia juuri haitannut. (Ks. myös esimerkiksi Karonen 2013.)

Vuonna 1740 toiveajattelu sai lisäpontta Venäjän keisarinna Annan poismenon myötä. Jospa Venäjä suistuisi sekasortoon? Kun sotaan viimein lähdettiin, kertoi Ruotsin joukkojen ylipäälliköksi itsensä ängennyt kreivi, kenraali C. E. Lewenhaupt reteästi sotasuunnitelman olevan ”hänen omassa päässään” (s. 48) ja suunnitelman laadukkuudesta hän sai sittemmin itse maksaa päällään. Sotatoimien suunnittelun tasosta esimerkiksi käy myös Keskisarjan toteamus ”[b]udjettiriihi perustui alkumenestykseen: armeija ja laivasto ryöstäköt jokapäiväisen leipänsä vihollismaassa, venäläisten riihistä” (s. 41).

Teemu Keskisarjan omintakeinen, suomen kieltä monivivahteisesti ja erilaisia tyyllilajeja yhdistelevä kirjoitustyyli toimii kiusallisen hyvin tämän todella onnettoman sodan kuvaukseen, joissa sotatoimia suunnitelleiden ja niitä aikanaan johtaneiden kevytmielisyyden peittosi ainoastaan heidän epäpätevyytensä. Teos ei ole ”perinteistä sotahistoriaa” (miten se sitten määritelläänkin), vaikka taistelukuvauksiakin kirjasta löytyy. Silti kirjoittaja keskittyy lupauksensa mukaisesti aikalaiden, niin ruotsalaisten, suomalaisten kuin venäläisten ”mielenliikkeisiin” ja rajaa tehtävänsä perustellusti ”keskimmäiseen sotavuoteen ja pääarmeijan” toimintaan (s. 10). Kirjassa esitellään koko joukko keskeisiä surullisen hahmon satureita, joille monillekaan Keskisarja ei juuri armoa anna. Ruotsin armeijan harmaantuneet, pääosin kirjoituspöydän takana loistaneet kenraalit, nuo ”vierasperäiset papparaiset” (s. 96) olivat jokseenkin toista maata kuin Venäjän armeijan salskeimmat emigranttiupseerit, joilla oli tuoretta sotakokemusta erilaisista imperiumin käymistä sodista (s. 136).

Todennäköisesti aivan kaikki lukijat eivät erityisemmin perusta Keskisarjan rehevästä tyylistä, jossa nykikäsitteitä siirretään kertomaan lähes 300 vuotta vanhoista tapahtumista. Itse kuitenkin pidän noista sanavalinnoista, sillä tässä synkässä aiheessa ilmaukset kuten ”diplomaattinen erikoisoperaatio sujui kuin tanssi” (s. 104), ”rintamaparlamentarismi” (s. 141) tai vaikkapa että ”[h]attujen sodan Suomessa sedät eivät jaksaneet heilua” (s. 165) keventävät lukijan ahdistusta. Kun kirjoittaja esittelee mainituissa kohdissa aitoja historiallisia yhteyksiä ja relevantteja konteksteja, eivät reippaat sanavalinnat jää pelkiksi heitoiksi. Teoksessa on kaksi värikuvaliitettä, jonne on etsitty runsaasti myös vähemmän tunnettuja kuvia ja kuvateksteissä on väkevää iskevyyttä.

Lähteet äänessä

Keskisarja on hyödyntänyt aikalaidetekstejä ja niistä myöhemmin tehtyjä lähde- ynnä muita sellaisia julkaisuja. Hän on lukenut tarkalla silmällä Ruotsin valtionarkiston ja sota-arkiston osin aiemmin hyvin vähälle huomiolle jääneitä dokumentteja. Teoksen elävimmät ja kiintoisimmat osiot perustuvatkin paljolti tähän aineistoon. Näiden ennen muuta upseerien ja muun eliitin näkökulmasta asiaa tarkastelevien aineistojen lisäksi hän käyttää useassa kohdassa sota-oikeuksien pöytäkirjoja (esim. s. 23–27, 156–160, 237–239). Tuntien tekijän taustan – hän tutki väitöskirjassaan (2006) saman aikakauden suomalaisten kosolti harjoittamaa eläimeensekaantumista – on ehkä yllättävää, että nämä jaksot paremminkin rikkovat kuin rakentavat teoksen kokonaisuutta. Osa lähdeotteista on turhan pitkiä ja toisinaan niiden liittyminen kyseisen kohdan muuhun tekstiin jää epäselväksi. Kuitenkin tärkeä on havainto, jonka mukaan sota-oikeuksien määrittelemiä kuolemantuomiota tavallisesti lievennettiin sinänsä ankariksi kujanjuoksurangaistuksiksi (s. 27).

Lappeenrannan taistelu elokuussa 1741 oli hattujen sodan ainoa varsinainen taistelu. Se päättyi ruotsalaisten verilöylyyn. Satoja siviilejä tapettiin ja vietiin orjiksi Venäjälle. Myöhemminäkin aikoina tutuksi tullut tuhoaminen oli perusteellista ja suoritettiin ilmeisen suurella innolla ja riemulla. Venäjän armeijaan kuuluneet kalmukit ja kasakat terrorisoivat, harjoittivat poltetun maan taktiikkaa, kiduttivat, joukkosurmasivat ja myivät ihmisiä orjiksi myös muilla Ruotsin ja Venäjän rajaseuduilla, vaikkei sentään ihan suuren Pohjan sodan mittaluokkaan yllettykään (esimerkiksi s. 83, 124–125, 160–

163). Varsinaisten sotatoimien päättymisen jälkeen loppukesästä 1742 alkanut Suomen miehitysvaihe tunnetaan yleisesti pikkuvihana, mikä tekee laadullista pesäeroa edellisen miehityksen, isovihan, kauhuihin.

Vauhdikkaasti kirjoitettuun teokseen on pujahtanut joitakin tulkinnanvaraisuuksia tai pikkuvirheitä. En pitäisi Suomen suuriruhtinaskuntaa ”melko merkityksettömänä korusanana” (s. 32), vaan paremminkin monissa yhteyksissä käytettynä Suomen erityisasemaa kohottaneena voimaterminä, jonka avulla voitiin argumentoida erinäisten etujen saamiseksi Pohjanlahden itäpuolisille alueille (esimerkiksi Karonen 2008; Lehtinen 2022 ja siinä esitetyt perusteet). Fredrik I:n nimikirjoitusta markkeerannut kumileimasin tuli vasta hattujen sodan jälkeen (s. 47). Kenraali Henrik Magnus von Buddenbrock varmaankin käytti myöhemminkin varioitua iskulausetta ”yksi ruotsalainen vastaa kymmentä ja jopa kahtakymmentä venäläistä” (s. 51), mutta tämä ajatus oli tuttu jo viimeistään 1710–1720-luvun vaihteesta, jolloin haavemaailmassa silloin eläneet karoliiniupseerit toivoivat Venäjän tuolloin valloittamien alueiden uudelleenvaltausta (esimerkiksi Karonen 2009). Hollantilainen rullatupakka puolestaan oli Ruotsin ja Venäjän rajaseuduilla tuttu luksustuote jo vuosikymmeniä ennen Turun rauhaa (s. 234–235).

Hattujen sota kuuluu eittämättä Teemu Keskisarjan laajan tuotannon parhaimmisto. Teoksessa piirtyvä kuva ei ole kaunis, sillä se osoittaa vakuuttavasti sodankäynnin suunnittelemattomuuden, kansallisen ylimielisyyden, kaikille tasoille yltävän osaamattomuuden sekä omien kykyjen yliarvioinnin ja kuviteltujen vääryksien korjaamisen seuraukset. Kirjan sivuilta voi valitettavasti löytää myös analogioita ja jopa pitkän aikavälin polkuriippuvuuksia nykyhetkeen ja tämän päivän Euroopassa koettaviin hirmutekoihin.

Petri Karonen, Suomen historian professori, historian ja etnologian laitos, Jyväskylän yliopisto.

Kirjallisuus

Ahlfors, Kenneth. 2001. *"Mista ähra, lif och gods, samt halshuggas": Carl Emil Lewenhaupt som överbefälhavare i hattarnas krig*. Pro gradu -tutkielma: Åbo Akademi, Historiska institutionen.

Cederberg, A. R. 1942. *Suomen historia vapaudenajalla I–II*. Porvoo: WSOY.

Dannert, Leif. 1943. *Svensk försvarspolitik 1743–1757 i dess utrikespolitiska och inrikespolitiska sammanhang*. Väitöskirja: Uppsala universitet.

Hårdstedt, Martin. 2003. Villmanstrand 1741. Teoksessa *Svenska slagfält*, Lars Ericson, Martin Hårdstedt, Per Iko, Ingvar Sjöblom & Gunnar Åselius. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Karonen, Petri. 2008. De finska borgarna och begreppet ”Finland”. Om borgarståndet och dess krav på ständertidens riksdagar. Teoksessa *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, toim. Max Engman & Nils Erik Villstrand, 265–283, 464–472. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715. Helsingfors, Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland, Atlantis.

Karonen, Petri. 2009. The Council of the Realm and the Quest for Peace in Sweden, 1718–1721. Teoksessa *Hopes and Fears for the Future in Early Modern Sweden, 1500–1800*, toim. Petri Karonen, 262–287. *Studia Historica* 79. Helsinki: Finnish Literature Society, <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000632>.

Karonen, Petri. 2013. Vuosien 1741–1743 sota. Teoksessa *Viipurin läänin historia. 4, Vanhan Suomen aika*, toim. Yrjö Kaukiainen, Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen, 108–118. Joensuu: Karjalan kirjapaino.

Keskisarja, Teemu. 2006. *”Secoituxesta järjettömään luondocappalden canssa”: Perversiot, oikeuselämä ja kansankulttuuri 1700-luvun Suomessa*. Väitöskirja: Helsingin yliopisto, humanistinen tiedekunta, historian laitos, <http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-3476-9>.

Lehtinen, Erkki. 2022. *Suomalaisesta patriotismista Ruotsin vallan aikana*. Toim. Marko Lamberg. *Agricolan julkaisusarja* 17. Agricola – Suomen historiaverkko, <https://agricolaverkko.fi/julkaisusarja/erkki-lehtinen-suomalaisesta-patriotismista-ruotsin-vallan-aikana/>.

Mikkonen, Juha. 2006. *Takana onneton sota, edessä uhkaava rauha: antautumisen aiheuttaman kriisin kohtaaminen Ruotsin valtiopäivillä syksyllä 1742*. Pro gradu -tutkielma: Jyväskylän yliopisto, historian ja etnologian laitos, Suomen historia, <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-2006315>.

Sjöblom, Teemu. 2009. *Yhteisö – sota – esivalta: Uusikaupunki hattujen sodassa 1741–1743*. Pro gradu -tutkielma: Turun yliopisto, Suomen historia.

Toivanen, Pekka. 1979. *Lappeenrannan kaupungin historia 1649–1743*, 1. nide, Lappeenranta: Lappeenrannan kaupunki.

Vuorensola, Hannu. 1979. *Poliittiset oikeudenkäynnit hattujen sodan jälkeen 1742–43*. Pro gradu -tutkielma: Helsingin yliopisto, Suomen ja Skandinavian historia.